

ВЕРБАЛЬНІ СИМВОЛИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМИ „ЖИТТЯ” І „СМЕРТЬ” У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ БУКОВИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Марина Івасюта. Вербальні символи зі значенням „Життя” і „Смерть” у творах письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Статтю присвячено аналізу українських вербальних символів зі значенням „життя” і „смерть”, з’ясовано їх значення для самоідентифікації українців у сакральному просторі, обґрунтовано перспективи подальших досліджень у цій галузі.

Ключові слова: символ, образ, національні, регіональні та індивідуально-авторські особливості функціонування символу.

Марина Ивасюта. Вербальные символы со значениями „Жизнь” и „Смерть” в произведениях писателей Буковины конца ХІХ – начала ХХ в.

Статья посвящена анализу украинских вербальных символов со значением „жизнь” и „смерть”, выяснено их значение для самоидентификации украинцев в сакральном пространстве, обоснованы перспективы дальнейших исследований в этой области.

Ключевые слова: символ, образ, национальные, региональные и индивидуально-авторские особенности функционирования символа.

Maryna Ivasiuta. Verbal Symbols Meaning „Life” and „Death” in the Works of Bukovynian Writers at the Turn of the ХХ Century.

This article examines the Ukrainian verbal symbols meaning „life” and „death” found their importance for Ukrainian identity in the sacral space, reasonable prospects for further research in this area.

Key words: symbol, image, national, regional and individual peculiarities of functioning symbol.

Життя і смерть – вічні теми духовної культури людства. Над ними міркували пророки й основоположники релігій, філософи і моралісти, діячі мистецтва і літератури, тісно пов’язуючи ці поняття з сакральною сферою. Уявлення про святе, поняття святого, священного, святині несуть в собі від давніх-давен відтінки метафізичного, „надприродного”, та містичного, „таємничого”, характеру, що зберігається в колективному несвідомому та виявляється тільки у символічній формі.

Вивченню традиційних українських символів присвячено праці М. Дмитренка, В. Жайворонка, Л. Кожуховської, В. Кононенка, О. Сімович, наявні дослідження символів життя і смерті в дискурсі окремого письменника (І. Гуцуляк, Л. Агошкова, І. Іванова), проте символи життя та смерті у творах письменників Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. ще не були об’єктом спеціального дослідження, що спричинило **актуальність** нашої роботи.

Мета нашої **статті** – аналіз символів на позначення життя і смерті як результату інтерференції двох художньо-ідейних систем – міфологічної та фольклорної, які взаємодіють на рівні світоглядних універсалій, що знайшли своє концептуальне втілення в художніх текстах письменників згаданого періоду.

Окреслена мета передбачає розв’язання таких **завдань**: по-перше, описати слова-символи, зокрема з компонентами символічного значення „життя” і „смерть”, як одиниці, що належать до основних архетипів української ментальності; здійснити семантичний аналіз символів у контекстах; виявити традиційні та індивідуально-авторські особливості вживання аналізованих слів-символів.

До найдавніших архетипів належать **вогонь** і **вода**, що символізують саме життя і смерть. Культ води і вогню породила одвічна віра в магічну силу цих стихій, що є джерелом життя, не випадково в народі відоме прислів’я: „Вогонь – цар, а водиця – цариця” [2, с. 139].

Вогняна стихія несумісна з водою, хоча обох вважають джерелом життя і смерті водночас: *Малого мене доглядала, від води і вогню стерегла, отже не годиться бідну без помочі лишати...* (С. Воробк., с. 455).

Образ води знаходить своє різне втілення у слові-символі **роса** („краплі води, що осідають на поверхні ґрунту, рослин та інших предметів, коли з ними стикається охолоджений приземний шар повітря” [8, VIII, с. 881]), яке має значення „здоров’я”. У С. Яричевського слово-символ **роси** пов’язане зі смертю: *... лиш вістка є, / ворогів Михась не б’є, / обімлів на груди, / спочивати буде, / земні роси п’є...* (С. Яричевський, ПБ, с. 391).

Загальнолюдським символом життя з його гріховними пристрастями і бурями є *море* – „частина океану – великий водний простір з гірко-солонною водою, більш-менш означений суходолом [8, IV, с. 207]. Відомо, що море населяють різні істоти, зокрема там може жити доля, нечиста сила, представлена сатаною та чортами, смерть, покійники [5, с. 72–73]. Ю. Федькович на морський простір переносить особливості життя гуцулів: вони вірять, що після смерті їхня душа випасає зорі, як при житті людина пасла овець. Письменник використовує образ моря як уявлення про смерть, а померла людина випасає морське стадо: *Я же, брате, волю / Морське стадо пастити, / Як маю шукати / У палатах щастя* (Федьк., Т. I, с. 290). Таке явище не випадкове, адже вода – „символ першоматерії, плодності; початку і кінця всього суцього на Землі; Праматері світу; інтуїтивної мудрості; у християнстві – символ очищення від гріхів; смерті і поховання; життя і воскресіння із мертвих” [7, с. 29].

Одним із вихідних архетипних символів українців виступає *кров*, яка уособлює життя, його силу, а також кровопролиття, смерть. О. Сімович зазначає, що семантичний спектр архетипного слова-символу *кров* у світовій традиції пов’язаний і з позитивними, і з негативними значеннями. На переконання дослідниці, найчастіше зосереджують увагу на значеннях, об’єднаних семою ‘трагічність’, що сприяє виявленню такого співзначення цього слова-символу, як смерть [158, с. 266]: *Де хлопець кождий – сокіл, / Мов лев, усе готов / За вітчину кохану / Пролити з серця кров?* (С. Воробк., с. 153–154).

Вода мала особливе значення в шлюбному ритуалі: фольклорні зразки засвідчують те, що перед одруженням молодим людям доводиться пройти ряд „водних” перешкод – поїхати за море, брести через воду тощо, і тут вода – шлях до суджених, до шлюбу. Через обряд одруження С. Воробкевич передає смерть – утоплення своїх персонажів, пов’язуючи її з образом *Черемошу*: *Не з любками, з могилами легіні звінчались / в кришталевих тих палатах Черемша старого, / знищили всі сни-надії серця не одного* (С. Воробк., с. 130), можливо, внаслідок відображеного у весільних піснях ототожнення води з могилою або курганом [5, с. 75], з межею світу й антисвіту (місцем перебування померлих) [6, с. 277].

Український народ здавна виявляє високу повагу до землі. Л. Кожуховська зауважує, що така повага межує з обоженням: „Землю називають святою і матір’ю, бо з неї створено першу людину, земля годує всіх людей і тварин. Нею клянуться, при цьому цілують її або з’їдають жменьку землі – і ця клятва вважається найстрашнішою” [7, с. 54]. *Земля* – „верхній шар земної кори” [8, III, с. 557]. Завжди землю обожнювали як матір, яка дає і забирає життя, їй поклонялися. Рідна земля – найкращий оберіг, символ життя: *Рідної землі в мішочку / я на груді взяв; / не діткне мя лютий ворог, / щоб я лютував, / бо земля така на серці – / певний талісман, / як від скелі – відіб’ються / кулі й ятаган* (С. Воробк., с. 143).

Лексема *сонце* має символічне значення „життя”, „свобода”, „надія”, бо сонячне світло, як зазначає Ю. Мільошин, символізує щастя, відкриття, виявлення, відплату та праведну кару [7, с. 122]: *В Твоїй груді надія най сонцем сія...* (С. Яричевський, ПБ, с. 383); *Засяє ще сонце, засяє над нами / заграє весело ще наш синій Прут* (І. Бажанський, ПБ, с. 317).

Серед назв кущів, що зазнали явища символізації, у творах письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст. найбільш поширеним є образ калини – культової національної рослини, назва котрої саме на українському мовному ґрунті має надзвичайно багатий спектр компонентів символічного значення, окремі з яких властиві тільки нашому народові. *Калина* – „кущова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди” [8, IV, с. 76]; символ вогню, сонця; неперервності життя, роду українців; України, батьківщини; дівочої чистоти й краси; вічної любові, кохання, вірності; гармонії життя та природи; материнства; плодності; символ нескореності та стійкості; українського козацтва; незрадливої світлої пам’яті; єдності нації; потягу до своїх традицій, звичаїв [7, с. 63]. На могилах хлопців і дівчат часто висаджували калину, що символізувало тугу, сум через вічну розлуку, а також пам’ять про людину: *А як, браття, вже застину, / То заребть мя під калину* (Федьк., Т. I, с. 102); *„Ой як же я загину, / Де, мила, мя поховаєш?” / „Сховаю тя в калину, / Бо ти мене кохаєш”* (Федьк., Т. I, с. 65) (у цьому випадку фіксуємо ще й кохання як компонент символічного значення); *Хто мя буде поминати, / Як марне загину? / Хто посадить у головах / Червону калину?* (Федьк., Т. I, с. 125). І хоча калина пов’язана з поховальними обрядодіями, вона в жодному разі не символізує смерть, а радше „єднання народу: живих із тими, що відійшли в потойбіччя, й тими, котрі чекають на своє народження” [9, с. 350].

Нерідко у творах письменників Буковини кінця XIX – початку XX століття символізується образ *листя*. Зелений, широкий лист – символ краси [3, с. 335], а словосполучення *пожовкле листя* має символічне значення „те, що відходить, – втрачені надії, мрії, роки, що минули, тощо” [4, с. 129]: *Розвіялись мрії, як листя пожовкле, / Даремно лелів я надію святу...* (І. Діброва, ПБ, с. 468); у Ю. Федьковича опалий кленовий лист асоціюється зі смертю: *Прикрив мене кленовий листочок; / Під могилов нич не чути, / Ах, як тяжко під нев буту...* (Федьк., Т. I, с. 32).

З-поміж усіх символів на позначення квітів найчастіше фігурує гіперонім *квітка* – символ швидкоплинності життя, весни й краси [7, с. 172]. Слово *квітка* в досліджуваних творах має компонент символічного значення „життя людини” (адже воно супроводжується квітами від народження до смерті), яка не завжди може встояти перед ударами долі: *Умирає хто на світі, / Єго зірка гасне, / Єго квітка ув’ядає – / життя-долі квітка* (Г. Воробкевич, ПБ, с. 143); *І як ті квіти, що їх яр сплітає, / Не воскреснуть більше, як зітре їх лід, / То так і людська молодість минає, / А що минуло, вже не верне вслід* (Федьк., Т. I, с. 34).

Символом України і її роду, українським оберегом завжди був *барвінок* – „трав’яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітками” [8, I, с. 105]; народний символ життя і безсмертя людської душі [3, с. 27]. В українській культурі, як зазначає Л. Дяченко, символізуються зовнішні особливості будови квітки, яка нагадує зірку, що спричинило уявлення про барвінок як про таємничий символ переходу від одного етапу життя до іншого, тому барвінок супроводжує людину від народження до смерті [1, с. 71].

Барвінок садять на могилах як символ зв’язку життя і смерті, як його продовження [3, с. 27]; символ пам’яті про покійних [7, с. 12]: *Могилами засіяна земличка, / Застелена барвінком і чічками* (І. Карбулицький, ПБ, с. 435); *Не посадить мені рідна матусенька, ні сестричка мила у головах червоної калини, не прилітатимуть пташки-щебетушки та не принеситимуть вісті із родини, не розів’ється на моїм гробі хрещатий барвінок, ні рута зелена...* (С. Воробк., с. 176). Садіння барвінку на могилах у народному світобаченні, зауважує В. Жайворонок, пов’язують із весіллям та коханням [3, с. 27]: *А ти підеш додому другої гледіти? / Гляди си, а як найдеши, як ся ймеш вінчати, / Прийди собі барвінку на мій гріб нарвати* (Федьк., Т. I, с. 44). Барвінок – символ, що оберігає від забуття, не дарма С. Воробкевич у своїй поезії, звертаючись до своєї пісні свободи, просить, щоб вона стала барвінком: *Летом гордим соколика, / Пісне, вознесися / І барвінком по всій Русі / Густо розтелися!* (С. Воробк., с. 163-164).

Барвінок – символ, що оберігає від забуття: *Думи мої, діти мої, / Що з вами учиню? / Посію вас барвінками / По всій Україні* (Федьк., Т. I, с. 235–236). Спорадичним індивідуально-авторським символом, близьким до такого значення слова *барвінок*, є лексема *рута*, хоча лексикографічні праці фіксують протилежне символічне значення *рути* – забуття [див., зокрема: 4, с. 127; 3, с. 515]: *А я заспіваю по руському краю, / Щоб було далеко, далеко мя чути; / Від Чорної гори до Дніпра-дунаю / Розсипся ми, пісне, барвінком та рутов!* (Федьк., Т. I, с. 63); *руту*, як і барвінок, садять на могилах: *Та висипте при дорозі / Високу могилу, / Та посадить на могилі / Барвінку та рути...* (Федьк., Т. I, с. 125); *А тогди аж ме нам ялось / Єго спом’янути / І увінчать пам’ять єго / Барвінком і рутов* (Федьк., Т. I, с. 232); *Аж приходить моя мила, / Дивить, дивить – то могила. / А она си подумає: / „Хто ту, бідний, спочиває? / Ані плити, ані рути, – / Тутки мусить жовняр бути”* (Федьк., Т. I, с. 68).

В українців давнім символом є *трава* (*мурава*) – „рослина з однорічними зеленими м’якими пагінцями, які не дерев’яніють” [8, X, с. 218]; *мурава* – „народнопоетична назва густої зеленої трави” [3, с. 65]; символ добрих і злих сил природи; людських істот; символ молитви; оберегу; смерті [7, с. 128]: *Під зеленев муравою / Серце стрепенеться* (Федьк., Т. I, с. 65); *Завтра раноранесенько / В шовковій траві, зеленій мураві / Поклонюси низенько* (Федьк., Т. I, с. 24); *Он молод жовняр ляг си на мураві, / Личко студене, шати му кроваві...* (Федьк., Т. I, с. 37).

Серед регіональних рослинних символів-дендронімів передусім варто назвати *смереку* – „багаторічне вічнозелене хвойне дерево з конусоподібною кроною; ялина звичайна” [8, IX, с. 397]. Смерека належить до могутніх і довговічних дерев. Увесь побут гірських жителів тісно пов’язаний з цим деревом: воно здавна було основним будівельним матеріалом, його використовували для виготовлення трембіт (причому найкращим вважали дерево, у котре вдарила блискавка, що, можливо, пов’язано з культом Перуна), із хвої смереки добувають ефірну олію та вітамін С, настоянки з цього дерева застосовують для загоєння ран.

Традиційно вважають, що смерека символізує смерть, оскільки з її деревини роблять труни [див. 3, с. 553]. Спорадично ми фіксуємо таке використання в досліджуваних творах: *А гарний дружба приобрів / Таки із тої смеречини, / Що деревце, то й домовину...* (Федьк., Т. I, с. 189).

Частіше, ніж смерека, деревом смерті у творах письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст. постає **кедрина**. Така назва не стосується кедр – „південного вічнозеленого хвойного дерева” [8, IV, с. 138]. *Кедрина* і *кедр* – спільна назва кількох видів роду сосна [10, с. 89], *кедрина* – „народна назва деяких видів сосни, що дають їстівне насіння – так звані кедрові горішки” [8, IV, с. 138–139]. Із цього дерева найчастіше роблять труни: *Гуцулові домовина / Лиш з кедрини споконвіку!* (Федьк., Т. I, с. 384); *Ох, тож-то, нене, й домовину / Я утесав му, утесав / З саміської таки кедрини!..* (Федьк., Т. I, с. 363); *А ми підем з топірцями / В зелену діброву, / Та витешем домовину / Велику, кедрову, / Та пішлемо до цісаря / В німецьку столицю...* (Федьк., Т. I, с. 138); *Оскресни, Боян, з кедрової труни, / Де нині клонили світлу главу твою* (Федьк., Т. I, с. 41), тому лексема *кедрина* має символічне значення „смерть”: *Треба, братя, товаришу / Кедрину тесать* (Федьк., Т. I, с. 320).

Безперечно, з-поміж усіх свійських тварин для українців Карпат особливе значення має **вівця**. Ця тварина дає для горян основне – продукти харчування та одяг, а вівчарі і пастухи – найшанованіші люди в гуцулів.

В українській етнокультурі відома традиція називати *вівцями* зорі. Як пояснює В. Жайворонек, зазвичай на Петрове свято відбувається явище літнього мерехтіння повітря, „коли здається, що земля зійшлася з небом і на мерехтливому горизонті ніби табун туманних овечок одна за одною біжить” [3, с. 90]. У текстах буковинських письменників яскраво відображене таке називання: *зорі – вівці, місяць – пастух*. Можемо припустити, що активне використання такої символіки обґрунтоване основним заняттям горян – вівчарством, отже, такий спосіб життя відбився і на світосприйнятті: *Золоті зорі / В облакоморі, / Як білі вівці / В голубих горах* (Федьк., Т. I, с. 178); місяць традиційно співвідносять із вівчарем, який випасає свою отару: *Хто так високо / Хмаров мандрує, / Золотов трубков / Вівці гуртує, / І випасає, / І завертає, / Ще й у трембіту / Грає та грає?..* (Федьк., Т. I, с. 179); *Мій вівчарику біленький, / Що пасеш зорі-вівці, / Ах скажи мені, чи довго / Дівувати дівці?* (С. Воробк., с. 483).

Ю. Федькович у коментарях до своїх творів вказує на фразеологізм *випасати зорі* зі значенням „померти”: гуцули вірили в те, що їхні душі після смерті продовжують займатися основною справою життя [Федьк., Т. I, с. 345]: *Мовчи та дши! / А не, то підеш зорі пасту!* (Федьк., Т. I, с. 355); *Що ти кажеш, що король наш / В бога зорі завертає? / А король наш, кріль наш Гуцул, / Зорі й пасту не гадає...* (Федьк., Т. I, с. 377).

Бджоло („медоносна комаха, що збирає квітковий нектар і переробляє його на мед” [8, I, с. 117]) вважають „Божою” комахою, яка освячує свій мед. Оскільки продукти бджолярства – мед і віск – використовують у поховальному обряді, цих комах і їх рій (**рій** – сім’я бджіл або інших подібних комах, які з маткою утворюють окрему групу [8, VIII, с. 573]) асоціюють зі смертю, зокрема, у Ю. Федьковича: *Ох, божжа мати! / Давайте свічки!!! Сину мій!.. / Недаром приснивсь мені рій / Тої ночі!..* (Федьк., Т. I, с. 334). Сам автор дає примітку – рій сниться до смерті когось із домашніх (Федьк., Т. I, с. 334).

Негативну характеристику у творах письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст. має **ворон (крук)** – „великий хижий птах із блискучим чорно-синім пір’ям, що живе подалі від осель (переважно в лісі)” [8, I, с. 740]; нечистий птах, пов’язаний зі світом мертвих. Здавна вважають ворона-крука лиховісним птахом, який віщує смерть, тому лексеми *ворон, крук* мають символічне значення „смерть”: *Мій рідний край... В нім голос жизні змовк. / Розмову тут заводять між гробами / Зловіщий крук і хижий вовк...* (Т. Галіп, ПБ, с. 341); *А ви, о браття гуцули, за мнов! / Бо відти або вольні повертаєм, / Або нам ворон пісню заспіває / Возробну!..* (Федьк., Т. II, с. 259); *Все минулось, все пропало, лиш чорні вóрони / муть носитись над країнов...* (С. Воробк., с. 126).

Провісником біди, смерті є, на думку буковинців, **сова** – „хижий нічний птах з великою круглою головою, великими очима й коротким гачкуватим дзьобом” [8, IX, с. 434]: *А сова десь затужила, / Що аж серце в грудях мліє, / В Чорногорі нічка ясна, / Місяць світить, місяць мріє. / „Капітане, завернися! / Птаха нужду нам ворожить”* (Федьк., Т. I, с. 84); *Чоловік не знає, відки на него лихо впаде; перечуваю щось серцем, та й гидка віщунка, сова, от ген застогнала* (С. Воробк., с. 266); *Приходжу на подвір’я, а там сова не стогне, ні, – таки якесь лихо віщує* (С. Воробк., с. 262).

Як і сова, біду, нещастя символізує **пугач** – „хижий нічний птах ряду совоподібних, який

живиться дрібними гризунами” [8, VIII, с. 384]: *У ясені пугач загув / Так глухо, як в ямі, / Що аж дух ми запарало!..* (Федьк., Т. I, с. 345).

Для українців однією з центральних моральних категорій є *душа* – як уособлення духовності, вираження життєдайної сили, людської сутності [4, с. 195]. Душа – „за релігійними уявленнями – безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить сутність її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини” [8, II, с. 445]. До прийняття християнства наші предки вірували, що по смерті душа не розлучається з тілом, тому й клали до могили все необхідне для життя; за християнськими уявленнями, по смерті душа відділяється від тіла. У поетичній творчості слово *душа* в основному передає значення субстанції, що розірвала зв’язок з тілом, вона набула рис самостійного існування [3, с. 196]. У творах письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст. *душа* символізує життя, фізичне існування людини, втрата душі позначає смерть: *Не прийшла стара мати: як учула, так і впала на порозі без душі* (Федьк., Т. II, с. 40); *А годі так жити! / Хіба піду до Черемшу / Та душу лишити* (Федьк., Т. I, с. 155); *Пани! Та де ж відважний той стрілець, / Що, важучи душев, Сопругу мою / З огню ми виніс?..* (Федьк., Т. II, с. 201).

Отже, письменники Буковини кінця XIX – початку XX ст. широко використовують символи зі значенням „життя” і „смерть”, зокрема архетипні (*вода, вогонь, кров*), космогонічні (*земля, сонце*), рослинні (*калина, листя, барвінок, рута, смерека, кедрина*), анімалістичні (*бджола, віця*), орнітологічні (*ворон, крук, сова*), абстрактні (*душа*). Ці значення є традиційними загальноукраїнськими, індивідуально-авторськими або обумовленими регіональними чинниками. Результативність аналізу символічної системи авторського твору крізь призму універсальних категорій „життя – смерть” дає змогу визначити роль автохтонних етнічних схем світосприйняття, міфологічної, фольклорної та ритуальної культурної традиції для письменників Буковини кінця XIX – початку XX ст.

Результати дослідження є перспективними для сучасної української символології, оскільки можуть бути використані для подальших студій загальноукраїнських та індивідуально-авторських особливостей символічного використання та символотворення.

Література

1. Дяченко Л. М. Фольклорна символіка як засіб відображення національного світобачення / Л. М. Дяченко // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 67–71.
2. Жайворонок В. В. Символіка народного та авторського (крилатого) слова й виразу / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 138–147.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
5. Лисюк Н. Ой на морі, на мар’яні... / Н. Лисюк // Язык и культура. Третья международная конференция. Доклады. – К. : Collegium, 1994. – С. 67–79.
6. Сімович О. Матеріали до Словника вербальних символів / О. Сімович // Діалектологічні студії. 2: Мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2003. – С. 261–300.
7. Словник символів / [Потапенко О. І., Дмитренко М. К., Потапенко Г. І. та ін.] ; за заг. ред. О. І. Потапенка та М. К. Дмитренка. – К. : Редакція часопису „Народознавство”, 1997. – 156 с.
8. Словник української мови : в 11 тт. – К., 1970–1980.
9. Сто найвідоміших образів української міфології / [під заг. ред. д. філол. н. О. Таланчук]. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.
10. Українська радянська енциклопедія : в 12 тт. – 2-е вид. – К. : Українська радянська енциклопедія, 1977–1985.

Джерела

С. Воробк. – Воробкевич С. І. Твори / упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. та приміт. М. Г. Івасюка. – Ужгород : Карпати, 1986. – 562 с. – (Б-ка „Карпати”)

ПБ – Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття: Хрестоматія. Частина I / упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук. – Чернівці : Прут, 2001. – 800 с.

Федьк. – Федькович Ю. Твори : у 2-х т. / упорядкування, вступна стаття, коментарі М. Ф. Нечиталюка. – К. : ДВХЛ, 1960.